ئیستاتیکای لادانی واتایی
له شیعرەکانی نەوزاد ڕەفعەت دا

شاخەوان فەرهاد محەمەد   پ.د.ئیبراهیم ئەحمەد شوان
بەشی زمانی کوردی، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین/هەولێر
shaxawn.mohammad@su.edu.krd   ibrahimshwan61@yahoo.com

پوختە

ئەم توێژینەوەیە بەناونیشانی (ئیستاتیکای لادانی واتایی لە شیعرەکانی نەوزاد ڕەفعەت)ە، کە تیایدا باس لە ئیستاتیکای لادانی زمانی شیعری بەشێوەیەکی گشتی کراوە، کە زمان بەشێوەیەکی تایبەتی ڕۆڵێکی کاریگەر و بەهێزی لەئەنجامدانی ئەو لادانەوە هەیە، بەهۆی ئەو خەیاڵفراوانی و جیهانبینییە والایەی لەبەردەم شاعیردا هەیە، کە لە دیدگای جیاوازەوە ژیان دەبینێت و بە ستایلێکی تایبەت بەخۆیەوە ئاماژە و گوزارشتیان لێدەکات، تاکو چالاکی ئەدەبی و ئەزموونی هونەرییەکەی بەهۆی لادانی واتاییەوە لە دەقەکانیدا بەشێوەیەکی قووڵ و فراوانگەل بخاتەڕوو لەمیانی دەربڕین و دەستەواژەی نوێباوەوە شتی سەردەمییانە و تازەبابەتییانە پێشکەش بکات، بۆئەوەی لە ڕووی ئاستی واتاوە پێگە و بەهای جوانبینی و ئیستاتیکییانەی دەقەکانی بەرزتر بکاتەوە، بەپێدانی مانا و دەلالەتی نوێ بە وشە شیعرییەکانی، تا دەقێکی نوێی هاوچەرخانە بەرهەم بێنێت، بێگومان ئەمەشیان دیاردەیەکی ئاشکرا و ئاسایی بواری ئەدەبییە.

وشە سەرەکییەکان: لادانی واتایی، نەوزاد ڕەفعەت، ئیستاتیکا ، خستنەپاڵ.

پێشەکی

ئیستاتیکا سیفەتێکی بنچینەیی و سەرەکیی دەقی ئەدەبییە، گرنگی و بایەخەکەی لەوەدایە، کە ئامانج و مەبەستیەتی لەبواری ئەدەبی، بەگشتی و بەتایبەتیش لە ژانری شیعردا چێژێکی هونەری و خۆشییەکی چێژبەخش و بەهایەکی جوان و درەوشاوە و پێگەیەکی باڵا پێشکەش بکات. ئەم کارە هونەرییەش لەڕێگەی سەرەکیترین ڕەگەزی پێکهاتەی ئەم ئیستاتیکایەوە بەرجەستە دەبێت، کە زمانە. شاعیر بەهۆی ئەو لادانە زمانییە و گەمە زمانەوانییانەی ئەنجامیدەدات، شادی و جوانی و لەزەتێکی وزەبەخش و جوانبینانە پێشکەش دەکات. بەهۆی پەنابردنە بەر شێوازێکی تایبەت لە بەکارهێنانی زماندا، بەمەبەستی داهێنان و پیشاندانی ئاستێکی باڵای زمانە شیعرییەکەی، بەشێوەیەك هەر جۆرە لادانێك لە یاسا و ڕێسا دیاریکراوەکانی زماندا، دەگونجێت گریمانەی بەرهەمهێنانی دەقێکی ئەدەبی پێکبێنێت، چونکە لادان لەهەموو ئاستەکانی زماندا دروستدەبێت، بەڵام لەم توێژینەوەیەدا زیاتر جەخت لەسەر لادانی واتایی دەکرێتەوە، بەمەبەستی هێنانەئارای پێکهێنانی واتایەکی تەواوی نوێباو و سەردەمییانە و دوورکەوتنەوە لەو کۆتوبەندە دەسنیشانکراوانەی، کە لە یاسای باو و بەکارهاتووەکانی زماندا بەکاردێت. بەهۆی ئەو دەگمەنی و ناوازەییەی لەتوانای بەکارهێنانی پەیڕەوکردنی یاساکانی زمان و داهێنان و تازەگەرییەی لە واتایە نوێیەکەیدا بەرجەستەی دەکات. بەمەش سیما و خەسڵەتێکی تایبەتی خودی و ئەدەبییانە بەدەربڕینەکەی دەبەخشێت و پەیڤ و گوزارشت و وشەکانی شاعیر قەشەنگ و جوان و بەهێز و بەپێزتر پیشاندەدەن.

ناونیشانی توێژینەوە: (ئیستاتیکای لادانی واتایی لە شیعرەکانی نەوزاد ڕەفعەت)ە، بۆ هەڵبژاردنی باسی ئەم توێژینەوەیە دەرخستن و پیشاندانی گرنگی ئیستاتیکای لادانی زمانی شیعری و لادانی واتاییە، کە نەوزاد ڕەفعەت بەکاریهێناون، بۆ ڕوونکردنەوەی مانا و مەبەستە شیعرییەکانی و بایەخی ئەو لادانە لەشیعری نوێ و هاوچەرخی کوردیدا.

ئامانج و گرنگی توێژینەوەکە:

١_ هەوڵدراوە لە بەشە تیۆرییەکەیدا لایەنی ئیستاتیکای لادانی زمانی شیعری و دواتر ئیستاتیکای لادانی واتایی بەشێوەی گشتی ڕوونبکرێتەوە.

٢_ لە بەشی پراکتیکیدا سوود لە بەشێکی زۆری سەرچاوە بینراوە، بۆ ڕوونکردنەوەی لادانی واتایی و شێوەی ڕێگە جیاوازەکانی خراوەتە ڕوو، کە گرنگی و بەها و پێگەی هونەریی ئەو لادانە لەپێکهاتەی دەقە شیعرییەکاندا بەرجەستە دەکات.

٣_ لە بونیادی ناوەخندا لایەنی واتا یەکێکە لەو ئاستە گرنگ و بایەخدار و بەهادارانەی لەپێکهاتەی بونیادی دەقی شیعریدا، کە کاریگەرییەکی بەهێزی لەدروستکردنیدا هەیە. بەتایبەتیش لەڕووی پێکهێنان و دروستبوونی لادانە شیعرییەکان بۆ هێنانەکایەی جوانیناسی لە شیعردا، بۆیە زیاتر هەوڵماندناوە جەخت لەو لایەنە هونەرییە بکەینەوە، کە لە شیعرەکانی نەوزاد ڕەفعەت- دا بەکارهاتوون.

میتۆدی توێژینەوەکە: لە کارکردنمان لەبارەی ئەم توێژینەوەیەدا، ڕێبازی بنەڕەتی (وەسفی – شیکاری) ی پەیڕەوکراوە.

پێکهاتەی توێژینەوەکە: توێژینەوەکە لە پێشەکی و دوو بەش و ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان و پوختەیەك بەزمانانی (کوردی و ئینگلیزی) پێکدێت، بەشەکانیش بەم جۆرەیە: بەشی یەکەم لە دوو تەوەر پێکدێت، تەوەری یەکەم: پێکهاتووە لە ئیستاتیکای لادانی زمانی شیعری بەشێوەیەکی گشتی. تەوەری دووەم: باس لەگرنگی و بایەخی ئیستاتیکای لادانی واتایی کراوە و دواتر بیرو بۆچوونەکان ڕوونکراوەتەوە. بەشی دووەم: بەشی پراکتیکی توێژینەوەکەیە و جۆرەکانی لادانی واتایی لە شیعرەکانی (نەوزاد ڕەفعەت)دا بەکارهێنراون و پێناسە و مەبەستەکانیان خراونەتەڕوو.

بەشی یەکەم

تەوەرەی یەکەم: ئیستاتیکای لادانی زمانی شیعری

شیعر بەیەکێك لە ژانرە سەرەکییەکانی ئەدەب هەژمار دەکرێت، کە زمانێکی تایبەت بەخۆی هەیە و جیای دەکاتەوە لە زمانی ئاخاوتنی ڕۆژانەی ئاسایی، ئەوەشیان بەهۆی ئەو لادانەوە بەرجەستە دەبێت، کە لادان و دەرچوونێکە لە باو، کە شاعیر لەو یاسا دیاریکراوانە لادەدات، کە لەزمانی ئاساییدا بەکاردێت، ئەمەشیان بەهۆی ئەو خەیاڵفراوانی و جیهانبینییە کراوەییەی شاعیرەوە دەبێت، کە لە ڕوانگەی جیاوازەوە ژیان دەبینێت و بەشێوە و شێوازی تایبەتی خۆیەوە گوزارشتیان لێدەکات. ئەم کارە هونەرییەشی لەمیانی دەقەکانییەوە دەبێت، کە بەهۆی ئەو ئەزموونە ئەدەبی و چالاکییە ئەزموونگەرییەی کۆیکردۆتەوە، بەدەربڕین و دەستەواژەی نوێوە شتی سەردەمیانە و تازە بابەتیانەمان پێشکەش دەکات. کە کار لە ناخ و دەروونمان بکات و کاریگەرییەکەی لە بیر و هۆش و خەیاڵماندا بمێنێتەوە و هەست و سۆزمان بجزوێنێت و سەرنجمان بۆ دیوی ناوەوەی دەقەکان ڕابکێشێت و ئیحای وزەبەخش و مانادار و مەبەستبەخشمان پێبدات و کار لە هەستی بینین و بیستنمان بکات و چێژێکی چێژبەخشمان پێببەخشێت، بەهۆی ئەو جوانییەی کە شێوازێکی جیاکاری تایبەت و سەربەخۆ و بوونێکی ناوازەی بەهاداری هەبێت، کە پێگە و سەنگی دەقەکە بەرز و چالاکتر بکاتەوە.

شاعیر پێویستە بەهۆی ئەو توانا و شارەزایی و سەلیقە هونەرییەی هەیەتی، خاوەنی جیهانبینی و ئازادی و سەربەستیی خۆی بێت، لەو ڕێگەیەوە گوزارشتی بەهادار و دەربڕینی ناوازەی نوێمان پێبناسێنێت و هێزی دەربڕینی وشەکانی دڵنەوایی و کامەرانی و خۆشی بەدەروونمان ببەخشێت، ئەم هەنگاوەش بەهۆی لادانەوە بەرجەستە دەبێت، بەتایبەتیش لادانی زمانی ، کە شاعیر هێزی توانا و چالاکیی هونەری و شارەزایی خۆی بەگەڕدەخات، بۆئەوەی بەشێوەیەکی نوێیانە مامەڵە لەگەڵ بەکاربردنی زماندا بکات و تێکی بشکێنێت و بەو شێوازی خۆی دەیەوێت سەرلەنوێ بەکارهێنانەکەی بونیاد بنێتەوە، بەهۆی ئەو یاریکردنە هونەرییەی کە ئەنجامیداوە، تاکو دەقەکانی لە ئاستێکی ناوازە و ئیستاتیکیانەدا بێت و لادانەکان

بەجۆر و شێوەیەك بێت، کە((لەپێناو کاریگەری شوێنکات و جوانی و مەودای دەلالی و دروستکردنی توانای نوێ و گەڕانە بەدوای پەیوەندییەکانی مانا و شێوازە شیعرییەکانی ئەدەب بۆ زەمەنی ئێستا یان ئاینده)) (محەمەد،٢٠٠٨، ١٦٠) بەمەشیان واتایەکی نوێ و بەهێز و فراوان دەبەخشێتە وشەکانی نێو دەقەکەی و بەو هۆیەوە ئاستەکەی بەرەو بەهاداری و بەهێزی و چالاکبوون دەبات، چونکە لە دەقی شیعریدا زمان شێوە و شێوازێکی گرنگ و بایەخداری دەربڕینی هونەرییە، کە لە تایبەتمەندی زمانەوە دێ، وەك ئەوەی ((زمان ماددەیەکی بنەڕەتی دەق پێکدەهێنێ ئەوکاتەی زمان دەچێتە ناو سنعەتی دەقەوە ئەوسا دەگۆڕێ و دەبێ بەزمانێکی تر)) (ئەسوەد،٢٠٠١، ٦٨)، ئەمەشیان بەهۆی لادانی زمانییەوە بەرجەستە دەبێت، کە تیایدا لادان لە ڕێسا و یاساکانی باوی زمانی ڕۆژانە و ئاساییدا ڕوودەدات، دەبێتە یەکێك لە بنەما بنچینەییە هونەرییەکانی دەقی شیعری، کە ئیستاتیکا و جوانی و داهێنانێکی بایەخداری هونەری بەرجەستە دەبێت، بۆیە شاعیر بەوپەڕی وشیاری و ئاگادارییەوە گەرەکیەتی ئەم جۆرە لادانە بەو مەبەست و مانایەی دەیەوێت بەئەنجام بگەیەنێت و شێوە ڕەهەندێکی جوانیناسی بەدەقەکەی ببەخشێت و لەلایەکی دیکەشەوە ڕەهەندێکی واتاداری قووڵی تێدا بەدی بێنێت. کە خاڵی گەوهەری جیاکاری لەنێوان شێوازی لادانی زمانی و شێوازی هەڵەی بەکارهێنانی زمانیدا دیاری بکات، کە بەم شێوەیە ((یەکێکیان بەدەست شاعیرەکە خۆیەتی و لەژێر دەسەڵاتیدایە و بۆ مەبەستێك هێناونی- داهێنان- و ئەوی تریان لەڕووی نەزانین و گوێ نەدان و هەڵەشەییەوە پەیدا دەبێ، داهێنان دیاردەیەکی ئیجابیی پڕ مەبەستە، بەڵام هەڵە دیاردەیەکی سەلبیە، کە لەسەر شاعیر دەکەوێ و جیاکردنەوەیان پەیوەندی بەجۆری بەکارهێنان و کەڵك لێوەرگرتنەوە هەیە)). (کانەبی،٢٠٠٩، ٢٨-٢٩)

تەوەرەی دووەم: ئیستاتیکای لادانی و اتایی

لە پێکهاتەی بونیادی دەق شیعریدا، لایەنی واتاش یەکێکە لەو ئاستە گرنگ و بایەخدار و بەهادارانەی، کە کاریگەرییەکی بەهێزی لە دروستکردنیدا هەیە. بەتایبەتیش لە ڕووی پێکهێنان و دروستبوونی لادانە شیعرییەکانەوە، چونکە ڕۆڵێکی کارامە و چالاك دەبینێ لەتوانای لادانێکی تەواودا، بەهۆی شکاندنی ئەو کۆتوبەندانەی کە لە یاسا دیاریکراو و چەسپاوەکانی دیوی ناوەوەی زماندا ئەنجامیدەدات، لەبەرئەوەی پەیوەندییەکی ئاسایی لەنێوان ناولێنراو و ناوەکاندا هەیە، کە بەیەکەوە گرێدراون، بەتایبەتیش لە تێکستە شیعرییە تازەکاندا، دەسکارییان دەکات و گۆڕانگارییەك دێنێتە ئاراوە، کە واتای کەرەستەکان لەگەڵ یەکتردا ناگونجێن و لە دەسپێکدا خوێنەر تووشی هەڵچوون و سەرسوڕمانی و سەراسیمایی دەکات، دواتر ناچار بە ڕامان و لێوردبوونەوە و بیرکردنەوەیەکی قووڵ و وردی دەکات، بۆئەوەی لە مانا و مەبەستی شاعیر تێبگات، چونکە شاعیر واتاکانی چڕ و قووڵتر دەکاتەوە، لەمیانی لادان و هێنانەکایەی ئەرکی شیعریەتییەکەیدا، دەلالەتێکی تازە بابەتیانەیان پێدەدات و جیهانێکی نوێی سەردەمیانە و بارودۆخێکی نەخوازراویی نائاسایی دەسازێنێ.

ئەمەشیان ئامانج و پەیامی مەبەستداری شاعیرە، کە خوێنەر لە سەرەتادا وا ئاراستە دەکات، کە درك و هەست بەوە بکات، ئەمەی پێکهێناوە لە بونیادی دەقەکانیدا، لە ڕووی لۆژیك و ماناوە دروست نییە، دوای ئەوەی بەتەواوی شرۆڤە و هەڵسەنگاندنی پوختە و دروستیان بۆ دەکات، ئینجا لەڕووە بەهادارە ئیستاتیکییەکەیەوە، لە توانا و شارەزایی و ئامانجە مەبەستدارەکانی زمانی شاعیر تێدەگات، کە بەهۆی ئەو لادانەوە ئەنجامیداوە، چونکە ((هیچ زمانێك بوونی نییە، بەبێ بوونی واتا)) (عەلی،٢٠١١، ٧). ئەم بیرو بۆچوونەش لەوەدا خۆی دەدۆزێتەوە، کە شاعیر زمانی بەکاربردنی ئەو وشانەی لە دەقەکانیدا بەکاریان دێنێت، هەمان شتە کە خەڵکی دیکەش بەکاری دێنن، بەڵام دەلالەتی تازە و مانای دیکەیان پێدەدات. کەواتە گەر واتا بەمەبەستەوە ببەستینەوە و لێکدانەوەی بۆ بکەین، هەروەك لە ژانری شیعردا دیار و بەرچاوە، ئەوا خودی واتای وشەکە سنووری کۆتایی نییە و

فرەمانایە، هەروەکو لەم بارەیەوە وتراوە: ((باری واتاکان لە شیعردا جیایە لەگەڵ وشەکان، چونکە ماناکان پەرش و بڵاون)) (دزەیی،٢٠٠٧،٤٤). لەبەرئەوەی زمانی شیعر ((زمانێکە لەناو خولگەکانی واتای شیعردا دەژیت)) (مەحمود،٢٠٠٩،١٢٩)، چونکە ئەرکی هەرە بایەخدار و کۆڵەگەی بنچینەیی واتا ئەوەیە کە ((پوختەکردنی داهێنان و هۆکاری پیرۆزیی قەسیدەی لە ئەستۆدایە، بەو پێودانگە، شاعیر ئەو مافە بەخۆی دەدات سنوور و ڕیزبەندی لە سیمانتیکی زمان ببەزێنێت و هەموو مەوداکان سەبارەت بەپڕی واتا و واتا گۆڕی و خوڵقاندن، ڤاڵایێکی پڕاوپڕ لە چالاکی بۆ برەخسێنێت)) (مەحمود،٢٠٠٩،٣٥).

کەواتە بەرجەستەبوونی ماناى لادانی واتایی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ((شکاندنی یاساکانی دیوی ناوەوەی زمانن و پەیوەندییەکی پتەویان بەگۆڕینی مەبەست و واتا و تێگەیشتنەوە هەیە، واتا نەك هەر واتای سەردەم دەگۆڕن، بەڵکو دەبنە بار و ئەرك بۆ گوێگریش)) (فەتاح،٢٠٠٧،١٨). کەوابوو خاڵی وەرچەرخان و بەهاداری ئەم لادانە لەوەدا کۆدەبێتەوە، کە لایەنێکی بەرفراوانی فرەچەشن بۆ شاعیر دروستدەکات، بۆئەوەی توانا و پسپۆری و شارەزایی و هێزی کارتێکردنی خۆی لەمیانی بوون و کاریگەریی چالاکییە هونەرییەکەی لەڕێگەی داهێنانە ئەدەبییەکەیەوە بخاتەڕوو. هەروەها بەم جۆرە ئاماژە بەگرنگی و لایەنی جەوهەرداری لادانی واتایی لەزمانی شیعردا کراوە کە: ((لادانی گۆڕانە لەو بەکارهێنانە باو و سواوەی زمان، کە ڕۆژانە بەسەر زاری خەڵکەوەن، بەمەش لادانی واتایی بریتی دەبێت لەباری نائاسایی بەکارهێنانی واتا))دا (دزەیی،٢٠٠٩، ١٣٥)، چونکە ژانری شیعر لەناو بواری ئەدەبیدا بوونێکی سەربەخۆ و جیهانبینییەکی ناوازە و دەگمەنی هەیە، ئەمەش لەسەر بنچینەی ((لادانی واتایی دروستدەبێت، بۆیە زمانی شیعر کێڵگەیەکی بەپیتی ئەم جۆرە لادانەیە)) (دزەیی،٢٠٠٩، ١٣٥) ، کە خۆی دژی واتای دروستی شتەکە دەوەستێتەوە.

بۆیە بەو واتایە دێت کە ئاراستە و پێوەرەکان دەسنیشان دەکەن، کە ((لە بەیەکەوە هاتنی لێکسیکەکان دیاری دەکەن، یا لادان لەو سیما واتاییانەی کە زاڵن

بەسەر بەکارهێنانی لێکسیك لەزمانی خۆکاردا، واتە ئەرکی گەڕانەوەیی زمان)) (کانەبی،٢٠٠٩، ٢٧) و لەگەڵ ئەوەی پێشتریش ئاماژەمان بەوە کرد، کە لایەنی کاردانەوە و کارلێکی ڕادەی تێکستە شیعرییەکان چەندە کاریگەرە لەسەر خوێنەر، کە تا چەند شاعیری خاوەن ئەزموون و شارەزا هەوڵدەدات بەشێوە و شێوازێکی دەگمەن ئەزموونە شیعرییەکەی پێشکەشی خوێنەر بکات، لەپێناو بەدیهێنانی دەلالەتێکی شیعریی کاریگەر، بەهۆی پرۆسەی لادانەکانەوە، چونکە ((هۆکارێکی ترە بۆ واتایی کاریگەری، هەرچەندە لادان بەهێزتر بوو، ئەوا کاریگەری بەهێزتر دەبێ)) (دزەیی،٢٠٠٩، ٥٥).

کەوابوو هەرچەندە کاریگەرییەکە چالاکتر و بەهێزتر و کارتێکەرتربێ لە پرۆسەی گەیاندنەکەدا، ئەوا ڕۆڵی خوێنەری بەئاگا و وشیاریش نابێت بەهەند وەرنەگیرێت، بۆ کردنەوەی نهێنی کۆد و دۆزینەوەی لایەنە نادیار و واتا شاراوەکانی دەق و هۆکارەکانیان، کە لێکدانەوە و شیکردنەوەی واتای دەقیان لەسەر هزر و خەیاڵیدا سەخت و زەحمەت کردووە، (جان کۆهین)یش لەم ڕوانگەیەوە ڕای وایە: ((زمانی شیعری زمانێکی کاریگەرە (ورووژێنەرە)، بەڵام زمانی ناشیعری ئاماژەپێکەرە)) (کوین،٢٠٠٠، ٣٩٥).

کەوابوو ئەمە خاڵی جیاوازی و جیاکاری لەنێوان زمانی شیعری (نائاسایی)، بەهۆی ئەو کارتێکردنە ورووژێنەرەوەیە کە کار لە خوێنەر (وەرگر) و دەوروبەری دەکات، وەك زمانی ناشیعریی (ئاسایی) نییە، کە تەنیا لەمیانەی ئاماژەکردن و هێما بۆ شتەکانەوە دەیانخاتە ڕوو.

هەر لەم تێڕوانین و بۆچوونەوە ئەوەمان بۆ ڕووندەبێتەوە، کە شاعیر بەهۆی زمانەوە ئەو کڵێشە و سنووربەندییانە دەبەزێنێت و دەسکارییان دەکات، کە بەشێوەیەکی ئاسایی ڕۆژانە لەئاخاوتندا بۆ گەیاندنی واتا بەکاردەهێنرێن. لە چوارچێوەی کردەی گەیاندنەکەیدا ئامانجیەتی بەشێوازێکی نوێ و هاوچەرخانە بیانهێنێتە ئاراوە، بەهۆی ئەو لادانە واتاییەوەی، کە هیچ ئەڵقەیەکی پەیوەندیی نزیکی بەشێوە باوە تەقلیدییەکەی نەمێنێت، بۆیە هەنگاوێکی نوێ لەبەردەم پردی

پەیوەندیی نێوان دال (نیشانکار)و مەدلوول (نیشانکراو) دروستدەبێت، لەبەرئەوەی ((واتا بریتییە لە پێوەندیی نێوان نیشانکار (دال) و نیشانکراو (مەدلوول)، هەر گۆڕانێکیش لەو پەیوەندییە ڕووبدات، دەبێتە هۆی گۆڕان لە واتادا)) (دزەیی،٢٠٠٩، ٢٥).

کەواتە بەهۆی ئەم هۆکارەوە جوانیناسی و جوانبینییەکی واتایی (دەق) تێکست بەرجەستە دەبێت، لە ڕێگەی نەمان و پچڕانی ئەو پەیوەندییە ئاساییە باوەی کە لەمیانی گۆڕین و دەسکاری لەگەڵ پەیوەندییە سروشتییەکەی بەدی دێت، کە دەبێتە دەسپێکی خاڵێکی گەوهەری وەرچەرخان و هەنگاوێکی نوێ لەبەردەم شاڕێگەی شاعیردا واڵا دەکات، بۆ ئەوەی بەدەربڕین و گوزارشتێکی هاوچەرخی سەردەمییانە، دەلالەتی تازە بە وشەکان بدات و زمانەکەشی چڕ و خەست و تۆکمە و پتەوتر بکات، نەك هەر دەلالەتە کۆنینە باوەکان و لێکچووەکان چەند بارە بکاتەوە، بەڵکو پێویستە پەیوەندییەکی نوێباوانە لەنێوان وشەکاندا فەراهەم بکات، بەهۆی داهێنانە شیعرییەکانییەوە، تاکو دواجار جیهانێکی کراوەتر لەبەردەم ڕێگەی خوێنەریش بەرپابکات، بۆ ئەوەی لەمیانی پەیامە شیعرییەکانییەوە بەرەو گومان و سەرسوڕهێنەریی جیهانە نادیارەکەی ببات و بیخاتە بەردەم فەزایەکی دیکە لە بیرکردنەوە و هەستکردن بە شتەکانەوە.

هەر شاعیرێکیش، لە ڕوانگەی هەستکردن بەگرنگیی داهێنان و نوێخوازیی هونەرییەوە، هەمیشە هەوڵدەدات لەڕووی واتاوە توانا و ئەزموونە شیعرییەکەی بخاتەڕوو، بۆئەوەی لەئاستی واتاوە بەهای جوانبینی و ئیستاتیکییانەی دەقەکانی بەرزتربکاتەوە، بەپێدانی مانا و دەلالەتی نوێ بە وشە شیعرییەکانی، تا دەقێکی نوێی هاوچەرخانە بەرهەم بێنێت، کە لە شاعیرانی دیکەی جیابکاتەوە و بەمەش ببێتە خاوەن دەنگ و ڕەنگ و بوون و سیما و سیفەت و شێوازێکی تایبەت بەخودی خۆیی و شتی تازە بابەتیانە و نوێگەرانە بەدی بێنێت. هەروەکو چۆن پێشتریش تیشکمان خستەسەر و ئاماژەمان پێکرد، کە شاعیر لەلادانی واتاییدا لە یاسا و ڕێسا دیاریکراو و کۆتوبەندەکاندا لادەدات و دەیەوێت بیانشکێنێت و بیانبەزێنێت، بۆیە نایەوێت

هەر شتە کۆنباوەکان بجوێتەوە و دووبارەیان بکاتەوە، یان لەبەر ڕاگرتنی کێشی شیعرەکانە، یاخود هۆکارێکی دیکە پەیوەندی بەلایەنە دەروونی و هەڵچوونە دەروونییەکانییەوە هەیە، کە بەشێواز و ڕێژە و جۆری جیا لەنێو دەروونی داهێنەرەکەیدا بەرجەستە دەبێت، چونکە مانا و دەلالەتی وشەکان ((لە شیعردا ئاڵۆز و چڕ و خەستە، شاعیری بەئەزموون و شارەزا و داهێنەر یەکەم کاری لە شیعردا ئەمەیە)) (اطمیش،١٩٨٢، ١٧٥).

هەروەها شاعیر ئامانجیەتی واتای وشەکان وەکو خۆی شرۆڤە و شیکردنەوەی بۆ نەکرێت، بەهۆی هێنانەئارای ئەو پەیوەندییە تازەی کە لەنێوان وشەکان و گۆڕینی دەسکاری سیستەم و پێکهاتەی ئاسایی و سادەکەیدا، واتا و مەبەستی نوێ لە ڕستە شیعرییەکاندا بەدەربکەوێت، چونکە ((شاعیر ڕەگەزی نوێ بۆ سیستەمەکان دروست ناکات، تەنیا پەیوەندی و پێکهاتەی نوێ لەنێوانیاندا دروست دەکات، بۆنموونە لە بەکارهێنانی وشەدا، هەر هەمان ئەو وشانەیە کە لەو زمانەدا هەن، بەڵام لە کایەیەکی شیعری و ڕۆنانێکی تایبەتیی وادا بەکاری دێنێت، کە واتایەکی نوێی (ئەوەی خۆی مەبەستیەتی) پێدەبەخشێت، کەواتە دەق ئەرکی دوولایەنە لەخۆ دەگرێت: لەلایەکەوە واتاکان دەنوێنێت، لەلایەکی دیکەوە واتای نوێ بەرهەم دەهێنێت)) (حسێن،٢٠٠٨، ٩١)، چونکە ئەنجامدانی ئەم کارە هونەرییە داهێنەرانە بەیەکێك ((لە دیاردە هونەری و ئێستیتێکاییەکانی قەسیدەی هاوچەرخ دادەنرێت، توانستی شاعیر لە ئاستەکانی ڕووناکبیری و کارامەیی و داهێنان بەدیار دەخات)) (محمود،٢٠٠٩، ٣٥).

هەروەها دابەشکردنی لادانە واتاییەکان لای توێژەر و سەرچاوە زمانی و کایە ڕەخنەییەکانی ئەدەب بەسوود وەرگرتن لە یاسا و ڕێسا و بنەما هەمەجۆرەکانەوە دابەشکردن و جیاکاری بۆ کراوە، لەوانە: لادانی خستنەپاڵ و دەسنیشانکردن و گەیاندن (کانەبی،٢٠٠٩، ٢٨)ولادانی درێژڕۆین و پێکدانانی واتایی (فەتاح،٢٠٠٧، ٢٠)و لادانی ڕاڤەیی و خوازەیی (عەبدوڵلا،٢٠٠٧، ١٧٢)و لادانی جێگۆڕکێ و دەلالی (سەعید،٢٠١٣، ٢٦٦) و لادانی سیاقی (ئەحمەد،٢٠١٣، ١٥٠)، لەبەرئەوەی کاتێك

دەستکاری ئەو ڕێککەوتنە واتاییەی دال و مەدلوول کرا، ئەوا خوێنەر دەبێت لەڕێگەی بیر واتا نوێیەکان بدۆزێتەوە، ئەمەش پەیوەستە بەو دەوروبەر (سیاق)ەی کە وشەکەی تێدا بەکارهاتووە، چونکە دەوروبەر ئەرکی دەستنیشانکردن و ئاراستەکردنی واتای وشە دیاری دەکات، بۆیە زمانناسەکان وەسفی واتای وشەی فەرهەنگی بەوەدەکەن کە فرەواتایە و لە واتایەك زیاتر بەخۆیەوە دەگرێت، لەکاتێکدا وەسفی واتای سیاقی وشە دەکەن، کە یەك واتای هەیە و لەو واتایەش زیاتر لەخۆوە دەگرێت،... هەر یەکەیەکی ئاخاوتن (وشە، یان ڕستە) واتاکەی بەپێی ئەو دەوروبەرەی ئاخاوتنەکەی تێدا دەردەکەوێت، دەستنیشان دەکرێت و دەبێتە بەشێك لە واتای گشتی دەوروبەرەکە، بۆیە دەوروبەر و دەق بەتەواوکەری یەکتر دادەنرێت (عەلی،٢٠١١، ٤٥-_ ٤٩). کەواتە شاعیر لەڕێگەی زمانی شیعرییەکەیەوە بایەخێکی بەهادار بەشێوە و شێوازی چۆنیەتی گوتن و دەربڕینەکەی دەدات بەهۆی سیمانتیکەوە، لەمیانی بەجێگەیاندنی ئەو دەسکاری و گۆڕانکارییەی لە پەیڕەوکردنی یاسا و ڕێساکانەوە واتای وشە و یەکە زمانییەکان لە سنووری ئەو پێکهاتە و نەسەقە زمانییە لێکدەداتەوە، کە هەر ناوەندێك و سیاقێك سەرچاوە و چاوگەی لەدایکبوونی خودی دەقەکەیە، بەهۆی ئەو دەگمەنی و ناوازەییەی لەتوانای بەکاربردنی پەیڕەوکردنی یاساکانی زمان و داهێنان و تازەگەرییەی لە واتایە نوێیەکەیدا بەرجەستەی دەکات. بەمەش سیما و خەسڵەتێکی تایبەتی خودیی و ئەدەبییانە بەدەربڕینەکەی دەبەخشێت.

بەشی دووەم

جۆرەکانی لادانی و اتایی لە شیعرەکانی نەوزاد ڕەفعەت دا

جۆرەکانی لادانی و اتایی

شێوازی جۆر و شێوەی لادانە واتاییەکان وەك یەك نییە، ناشگونجێت تەواوی لادانە واتاییەکان بەمەبەستی خزمەتکردنی چۆنیەتی وتن بێتەدی، دەکرێت بڕێك

جاریش چەندییەتی وتن لادانە واتاییەکە بەرجەستە بکات. ئاشکراترین جۆری لادانە واتاییەکانیش بریتینە لە:

١- هەڵئاوسانی و اتایی (زیادوتن)

لەسەر ئاستی چەندییەتی وتن ئەو جۆرە لادانە واتاییە بەرهەم دەهێنرێت، بەپێی بۆچوونی (جان کۆهین): ئەگەر هاوەڵناوێك شێوەی وەسفکردنی سەرتاپاگیر و گشتگیر بوو، بەسەر پێکهاتەی تەواوی جۆری ئەو ناوەی کە وەسف کراوە، بەمە لادانێکی واتایی لە دەستوور و یاسا دیاریکراوەکانی کەرەستەکە ئەنجامدەدرێت، لەبەرئەوەی هەبوونی ئەم جۆرە دیاریکردنە مەرج نییە هەبێت (کوهین،١٩٨٦، ١٣٣-١٣٥)، چونکە ئەم جۆرە لادانە لەجۆری هاوەڵناودا بەدی دێت، کە گەورەکردن و زیادەڕۆیی تێدا ئەنجامدەدرێت. ئەمەش لە بونیادی بابەتی دیاریکردن ئاماژەی پێکراوە. لەگەڵ ئەوەشدا ئەو کاتە خودی لادانەکە دێتە ئاراوە، کە دەربڕینەکە هەڵئاوسانی واتایی تێدابێت و وشەی هاوواتا و زیادی تێدا بەکارهاتبێت (دزەیی،٢٠٠٩، ١٤٥).

ئەوا زوو زوو برووسکەیەك
لە تاریکی نیوەشەودا
شەوق دەدا و دەگرمێنێت (ڕەفعەت،٢٠٠٤، ١٠٠)

لە لەتی دووەمدا هەموو کەسێك دەزانێت (شەو) تاریکە، بۆیە زیادەڕۆییەکی تێدایە لەوەسفکردنی ناوە وەسفکراوەکەدا، بە نەهاتنیشی هیچ لە واتای وتەکەدا کەم ناکاتەوە.

لەوەتی هەم ڕێزی هەتاوم گرتووە
تووك و نەفرەتم لە چرا و دەغڵ و کانیاو نەکردووە (ڕەفعەت،٢٠٠٤، ٤٥)

لە لەتی دووەمدا یەکێك لە هاوەڵناوەکان زیادەیە، چونکە تووك و نەفرەت هاوواتان، مانایان یەکە و بەواتای نزای خراپ دێت.

ئەمیش چاوێك بەئاسمانی بێ کۆتاییدا دەگێڕێت (ڕەفعەت،٢٠٠٤، ١٢٦)

ئاشکرایە ئاسمان بێ کۆتاییە و سنووری دیاریکراوی نییە، ئەمیش چاوێکی پێدا دەگێڕێت، وەك هەر کەسێکی دیکەی بینادار، بۆیە زیادەڕۆییەك لە دەربڕینی وتنەکەیدا ئەنجامدراوە، بەمەش هەڵئاوسانی واتایی ڕوویداوە و گەمەیەکی هونەری پێکردووە.

کارەساتێکی شاراوە و نهێنییەك دەخوێنمەوە

دەپێم بڵێ چ ڕووی داوە؟! (ڕەفعەت،٢٠٠٤، ٩٢)

شاعیر لە نیوەدێڕی یەکەمدا هاوەڵناوی (نهێنی) بەکارهێناوە، بەمەش دەربڕینی هەڵئاوسانی واتایی دروستبووە، چونکە نهێنی و شاراوە هاوواتان، بۆیە گەورەکردن و زیاد وتنێك بەکارهاتووە لەبونیادی شیعرەکەدا، هەر کارەساتێك شاراوەبێ نهێنیشە، بە نەبوونیشی واتایەکی تەواویشی هەیە.

٢- پاڕادۆکس (دژو اتایی)

لەم جۆرە لادانە واتاییەدا شاعیر دوو وشە، یان دەستەواژە بەیەکەوە بەکاردێنێت، لە بەکارهێنانی سروشتییدا خۆی بەشێوەی دژایەتی و ململانێی مەبەست و بیری ناو وشەکاندا دەدۆزێتەوە، کە لە یەك دەربڕیندا بەکارهاتوون، واتە (وێنەیەکە کە دوو ڕووی ڕۆنانەکە لەڕووی چەمکەوە یەکتر ڕەت بکەنەوە، بەم شێوەیە لە شیعردا دوو دەستەواژە یاخود دوو دەربڕین دەهێنرێت، کە هەریەکەیان ئەویتر ڕەت دەکاتەوە)). (عەبدوڵلا،٢٠٠٧، ١٢١) پارادۆکس وەك تەکنیکێکی هونەری لە شیعردا بەهایەکی ئیستاتیکی و بایەخێکی تایبەت بەخۆی هەیە، بەهۆی ئەو بەریەککەوتن و دژایەتییەی نێوان دوو وشە دژبەیەکەکە و لادانێکی واتایی لە شیعردا دروستدەکات، کە جوانی و چێژێکی هونەری بەخوێنەر دەبەخشێت، ئەمەش لەمیانی بیر و مەبەستە دژ بەیەکانەی وشە و دەربڕینەکانەوە پێکدێت. بەکارهێنانی لادانی واتایی یاخود لادانی پارادۆکسی، کە بەهۆی دژواتاوە دروستبووە، لە شیعری (نەوزاد ڕەفعەت)دا ئامادەگی هەیە، لەبەرئەوەی شاعیر بەهۆی ئەو ئەزموون و پاشخان و شارەزایەی کە لە شیعردا هەیەتی، هەوڵدەدات پارادۆکسییەکی هونەری و ئیستاتیکی

بەکاربێنێت، لە ڕوانگەی گەیاندنی ئەو پەیام و گوزارشتانەی، کە جۆرە شاراوەییەك لەنێوان خوێنەر و شاعیردا هەیە، بۆیە بە بەردەوامی خوێنەری بەئاگا لە هەوڵی ئەوەدایە تواناکانی بخاتەگەڕ، بۆ ئەوەی ئەو لایەنە نادیار و نهێنییانە بەدەست بێنێت، کە لە پاشخان و ئەزموونی خاوەن دەقەکاندا بوونیان هەیە. (اسکندر،٢٠٠٤، ٢٧١_-٢٧٢).

هەروەها شاعیر لەو ڕێگەیەوە چەندین وێنە و واتای نوێمان پێدەبەخشێت، کە ئەمە بۆخوێنەر دەبێتە چاوگەی چێژبەخشین، ئەمەشیان سیمایەکی جیاکەرەوەی هونەری و ئیستاتیکییە، کە بەزمانی شیعرەکەی بەخشیوە، کە بەهۆی ئەم لادانەوە ئەنجامدراوە، لەگەڵ ئەوەشدا چوارچێوەبەندی و سنوورێك بۆ پارادۆکسییەکە نییە، چونکە ((بەپێی پێکهاتی ئەزموونەکە قەبارەکەی دەگۆڕێت، بۆیە لەوانەیە وشەبێت، یان ڕستە، یان سەرتاپای دەقە ئەدەبییەکە بگرێتەوە)) (ئەحمەد، ٢٠١٣،١٥٤) . لێرەدا ئاماژە بەچەند نموونەیەکی شاعیر دەکەین، کە بەهۆی ئەو لادانە واتاییەوە پەنای بۆ بردووە و گەمەیەکی هونەری پێکردووە، لەوانەش:

ئاگادارم

نیوەت بەهەشتە و نیوەشت دۆزەخێکی بێ تخووبە

نە بەهەشتەکەت پێ دەبڕێت

نە ئاگری دۆزەخەکەش بەیەکجاری دەتسووتێنێت (ڕەفعەت،٢٠١١، ٤٨)

شاعیر لەم پارچە شیعرەیدا بەلادانی واتایی وێنەیەکی پارادۆکسی پێکهێناوە، بەهایەکی ئیستاتیکی بەشیعرەکەی بەخشیوە، چونکە بەهەشت و دۆزەخ دوو شوێنی دژبەیەکن و دژواتان، لەسەر بنەمایەکی ململانێ و دژایەتیکردنی یەکدی لەڕووی واتاوە دروستکراون.

ئەو دڵڕوونەی لە دەرێ بێت یان زیندان

پیرە گورگی لەپێستی مەڕدا دەناسێت (ڕەفعەت،٢٠٢٠، ٨٤)

شاعیر لە لەتە دێڕی یەکەمدا بەهایەکی ئیستاتیکی پێداوە، لەسەر بنەمای لادانی واتایی پارادۆکسی وێنە شیعرییەکەی پێکهێناوە، بەوەی واتای وشەکان تەواو

دژە واتان، چونکە شوێنەکانی دەرەوە و زیندان مانا و مەبەستی جیاواز دەگەیەنن، هەروەها لە لەتی دووەمدا وشەکانی (گورگ)و (مەڕ) لە سیفەت و مانا و واتادا دژ و پێچەوانەی یەکن، بۆیە خوێنەری وشیار لەساتی خوێندەوەیاندا بەتەواوی هەست بەپاشخان و ئەزموونی شاعیر دەکات، لەمیانی گەیاندنی ئەو پەیامەی کە پەنهانێك لەنێوان خوێنەر و شاعیر و دەقدا هەیە.

وا تۆ هاتووی

تۆ هەڵهاتووی (ڕەفعەت،٢٠٠٤، ١٦)

لەم دێڕەدا شاعیر سەرەتا دەڵێت: (تۆ هاتووی) و پاشان (تۆ هەڵهاتووی)، ناگونجێت لە یەك کات و ساتدا تۆ هاتبیت و هەڵهاتبیت، بەڵام بەهۆی لادانی واتایی پارادۆکسییەوە بەریەککەوتن و دژایەتیکردنێك لەنێوان وشەکاندا دروستبووە، بەمەش جوانی و چێژێکی هونەریی بەخوێنەر بەخشیوە.

بەهەمان بزەی خەماوی جارانەوە (ڕەفعەت،٢٠٠٩، ٩١)

لێرەدا لادانە واتاییەکە لەسەر بنچینەیەکی دژەواتایی دروستبووە، چونکە واتاکان ڕێك دژبەیەکن، لەبەرئەوەی بزە خەمی تێدا نییە و خەندە و خۆشی و شادی هەیە، خەمیش ناخۆشی و دڵتەنگی و بێزاری لەخۆ دەگرێت، بۆیە شاعیر وێنە و واتای نوێی پێبەخشیوە، کە بەو تەواو پێچەوانەییە، بوویتە سەرچاوەی جوانی و چێژێکی هونەری بۆ خوێنەر.

کوا ئەم زەوییە جێی لەنێو چنگێکی زبرا دەبێتەوە؟! (ڕەفعەت،٢٠٠٤، ٤٥)

ڕستە شیعرەکە لەسەر بنەمایەکی دژەواتا و پارادۆکسی دروستبووە، چونکە فراوان و چنگ (تەسك) مشتێك بەیەکەوە کۆبوونەتەوە و بەتەواوی واتای یەکتر ڕەفز دەکەنەوە، زەوی فراوان، چۆن جێگەی لەنێو چنگێکی زبردا دەبێتەوە، لەکاتێکدا خۆی فراوانە، گەیاندنی ئەو پەیامە خوێنەر بۆ دۆزینەوەی نهێنییەکان زیاتر دەکات لەڕێگەی پاشخانی ئەزموونی دەقەوە.

کەواتە شاعیر بەهۆی بەئاگایی و ئەزموونی ئەدەبی و هونەریی خۆیەوە، هەوڵیداوە لەئاستی ئەو لادانە زمانییەوە، بەهۆی واتا و وێنەی پارادۆکسییەوە

بەشێك لە شیعرەکانی بۆ لایەنە ئیستاتیکییەکە تەرخان بکات، کە گەمەیەکی جوانی هونەری بە بەکارهێنانی وشەکانەوە کردووە.

٣- دانەپاڵ (خستنەپاڵ)

شاعیر لەم جۆرە لادانە واتاییەدا، هونەرییانە دەسکاری و گۆڕانکاریی واتا بنچینەییەکەی دەکات و دووری دەخاتەوە لە ئاستی ئاخاوتنی ئاسایی و ڕۆژانەدا، بەهۆی پێدانی سیفەتێك بۆ شتێك یاخود دیاردەیەك، یا ناوێك بەجۆرێك ئەو شتەی هەڵگری ئەو جۆرە سیفەتەیەیە، جاری وەها ڕوودەدات ئەم جۆرە لادانە لە ئەنجامی دەسکاریکردنی یاسا و ڕێسا ڕێزمانییەکانەوە پێکدێت، هەندێ جاریش بەهۆی دانان و دانەپاڵی وشەیەك لە چوارچێوەی ڕێزمانییەوە دروستدەبێت، بەڵام دوورە لە شیکردنەوە و لێکدانەوەی لۆژیکی، چونکە ئەم جۆرە دانەپاڵە بنەمای بونیادی زمانی دەقەکە بەرەو کرانەوە دەبات و واتایەکی فراوانتری پێدەدات و جۆرێك لە ئیستاتیکیبوون و جوانی و داهێنانی هونەرییانە بەپێکهاتەکەی دەبەخشێت. (کوین،٢٠٠٠ ، ١٣٤) هەروەها لەم جۆرە لادانەدا شاعیر بەهۆی گەمەکانی زمانی شیعرییەوە دەیەوێت لەو سیستەمە دەسنیشانکراوانەدا لابدات، کە لەنێوان وشەکاندا هەیە، بۆیە دوورکەوتنەوەیەکی واتایی لە نێوانیاندا بەرجەستە دەبێت و لەوانەیە بڕێك جاریش ناتەبایی و ناهاوسەنگییەك بەدی بێت، بەمەشیان سیستەمێکی تازە و سەردەمیانەی بەکارهێنانی زمانی پێدەبەخشێت، چونکە هەر جۆرە گۆڕان و دەسکارییەك لە شوێنی ئەو کەرەستانەی ڕستەکەدا ڕوودبات، بونیادنانەکەی لەسەر بنەمای ((پەیوەندیی نێوان (ناو)و (ناولێنراو)ە، هەر گۆڕانێکیش لەو پەیوەندییەدا ڕوودبات، دەبێتە گۆڕان لە واتادا و داهێنانی شاعیریش لە ئەنجامی بەزاندنی یاساکانەوە دێت.)) (دزەیی،٢٠٠٧، ٤٥).

کەواتە بەپێی سروشتی کەرەستە بەکارهاتووەکان ئاماژە بەچەندین سیمای جۆراوجۆری خستنەپاڵ دەکەین:

یەکەم- بەزیندەوەرکردن: شاعیر لێرەدا سیفەتی زیندەوەران (گیانداران): (مرۆڤ، ئاژەڵ، ڕووەك) دەخاتە پاڵ ئەو جۆرە شتانەی، کە هەڵگری سیما و سیفەتی بێگیانن (نازیندووون). ئەمەش بەمەبەستی پێکهێنانی وێنە شیعرییەکە و خستنە زەینی خوێنەر و مانەوەی لە هۆش و خەیاڵیدا، ئەم کارە داهێنەرانەش بەهۆی پەیوەندییەکی ئۆرگانی لەنێوان لێکچوواندنی نێوان دوو شتەکەوە پێکدێت.

جاران تەمی چاوم زوو زوو دەڕەوییەوە (ڕەفعەت،٢٠١٤، ٥٨)

شاعیر لێرەدا (چاو)ی وەك ئەندامێکی زیندەوەران (مرۆڤ)ی داوەتە پاڵ (تەم)، کە نازیندووە، بەمەش سیفەتێکی بەزیندەوەرکردنی پێداوە و واتایەکی نوێی هونەری ئیستاتیکی داوەتێ و لە سیستەمە دیاریکراوە بەکارهێنانەکەی نێوان وشەکاندا لایداوە، بەهۆی لادانی زمانییەوە.

خۆری پێکەنینی هەمان کچی کافرۆشی هەولێر (ڕەفعەت،٢٠١١، ٥)

لەم ڕستە شیعرییەدا شاعیر سیفەتی (پێکەنین)ی تایبەت بەمرۆڤ (زیندوو)ی داوەتە پاڵ کەرەستەیەکی دیکە، کە(خۆر)ە و نازیندووە، بەمەیان لادانێکی واتایی لە میانی گەمەیەکی بەکاربردنی زمانییەوە پێداوە، بۆئەوەی زیاتر وێنە شیعرییەکە لە زەینی خوێنەر بچەسپێ و بەهایەکی هونەرییانەی هەبێت.

- بەزیندەوەرکردنیش خۆی لەدوو جۆردا دەبینێتەوە، کە ئەوانیش:

أ_ بەرجەستەکردن: لەم جۆرەیاندا خستنەپاڵی سیفەتێکی زیندەوەران (مرۆڤ) یان (ئاژەڵ)ە، بەمەبەستی ((دەرخستنی شتە ژیرییەکان بەشێوەیەکی هەستی و لەبەرئەوەی پەیوەستە بەجەستەوە. باشتر وایە تەنیا بۆ گیانلەبەر بەکاربێت. واتە ئەو لەشانەی خوێنیان تێدا دەسووڕێتەوە و گیانیان تیایە)) (گەردی،٢٠٠٤، ١٣٥) . ئەوەشیان بەچەند شێوەیەکە:

١_ بەمرۆڤکردن: شاعیر بۆیە ئەم کارە هونەرییە ئەنجامدەدات، گەرەکیەتی بەهای ئاستی ئەو شتانەی نازیندووون جوان و بەرز و بەهادارتر بکات، کە سیما و

ئەدگار و سیفەتی جۆراوجۆری مرۆڤ تێدا بەرجەستە دەکات، چونکە خەسڵەتی بەمرۆڤبوون بەناخ و دەروونی مرۆڤایەتییەوە گرێدراوە.

هەر لەو تاڵە ئارمووشانەی کە لە جێژوان

لە کۆڵکە زێڕینەی پرچی... بەجێ ماون (ڕەفعەت،٢٠١١، ٢٠)

سیفەتەکانی (تاڵ، پرچ) تایبەتن بەمرۆڤ (ژن) زیندەوەران، خراوەتە پاڵ ئەو شتەی نازیندووە، بەرجەستەکردن تێیدا ڕوویداوە، بە بەڵگەی بەکارهێنانی وشەی (جێژوان) بۆ پیشاندانی جوانییەکانی کە لەو شوێنەدا جێماون، لێکچوواندنێکیش لەنێوان ڕەنگی کۆڵکەزێڕینە و پرچیدا هەیە، هەروەها (ئارمووش) شتێکی نەرم و نیانە، بەمەش بنەمای هونەری و پێگەی زمانی دەربڕینی شیعرەکەی جوانتر کردووە.

شەو پیری چیایان هەڵگورد هاتە خەونم

بەخەمباری و لێوە لەرزەوە هاتە گۆ:

((خۆزگەم! بە دوندی سەری تۆ)) (ڕەفعەت، ٢٠٢٠، ١٢)

سیفەتەکانی (پیر، خەمباری، لێوە لەرزە، هاتە گۆ، خۆزگە، سەر) کۆمەڵێکن تایبەتن بە مرۆڤ (پیاوەوە) لەم کۆپلەیەدا، شاعیر داویەتیە پاڵ کەرەستەکانی دیکە، بەمەش سیفەتێکی بەمرۆڤکردنی بەرجەستە کردووە، جوانی زمانی دەربڕینەکەی لەوەدا خۆی دەدۆزێتەوە، کە پەیامی شاعیر لە جیهانبینییەکی دیاریکراوی سنووردارەوە قەتیس نەماوە لەئاستی بابەتییەوە، هەنگاوی ناوە بەرەو جیهانێکی مەودا پانتر و فراوانتر لەبەردەم خوێنەرەکانیدا، ئەنجامدانی ئەم کارە هونەرییە هونەرمەندانەیە نرخ و پێگەی بەها ئیستاتیکییەکەی جوانتر کردووە.

پیرە هەنجیر: (سەرهەڵدەبڕێت)

تۆ بۆ ئەو مرۆڤە کپ و

کێوییەت کردۆتە داستان؟!

ڕووبار: (سەرێك دەلەقێنێت)

چونکە ڕۆژانی سەخت و تووش

کەپەنکێك

دەداتە کۆرپەی بەرزریان (ڕەفعەت،٢٠٠٤، ٢١)

(نەوزاد ڕەفعەت) سیفەتەکانی (سەر هەڵبڕین، کپ، سەر لەقاندن، ڕۆژانی سەخت، کۆرپە) کە هی مرۆڤن (زیندەوەر)، خستوویەتییە پاڵ کەرەستەی تر، کە بێگیان (نازیندوون)، بەهۆی زمانەوە لادانی واتایی پێ ئەنجامداون، لە واتای ڕاستەقینەی خۆی دووری خستوونەتەوە و سیما و خەسڵەتێکی بەزیندەوەرکردنی مرۆڤایەتی مرۆڤی تێدا بەرجەستە کردوون و سیفەتی مرۆڤبوونی بە(دار هەنجیر، ڕووبار) بەخشیوە، بەمەشیان جوانییەکی تایبەتمەندی پێشکەش کردووە.

٢_ **بەگیاندارکردن:** جۆرێکی دیکەی بەرجەستەکردنە، کە شاعیر بەزیندەوەرکردنی تێدا ئەنجامدەدات، بەخستنە پاڵی سیفەت و خاسیەتێکی ئاژەڵانە بەهەموو جۆرەکانییەوە، بۆ جۆرە شتێك کە هەڵگری سیما و سیفەتی (گیاندار) بێت، بەمەش بەگیاندارکردن دێتەدی.

ئەستێرەش تاکو شەو نەیێت

ناجریوێنێت (ڕەفعەت،٢٠٠٤، ٣٥)

(ئەستێرە) شتێکی نازیندووە، شاعیر بەپێدانی سیفەتێکی باڵندانە (جریوە) هەم دەنگی تێدا بەرجەستە کردووە، بەیەکەوە بەستنەوەی هاتنی دیاردەی (شەو) داهاتن و ئینجا دەرکەوتنی ئەستێرە بەدەنگی جریواندنی باڵندە، جوانی جوانبینی دەقەکەی دڵڕفێنتر کردووە و زمانی گۆکردنی شیعرەکەشی نایابتر کردووە، بەهۆی لادانی واتاییەوە.

یان بەدوندووکی دوو پەنجە

ژێ... ژێ... هەڵیان دەگرمەوە

لە دورجی دوڕو مەرجانیان دەشارمەوە (ڕەفعەت،٢٠١١، ٢٣)

(دوندووك) سیفەتێکی باڵندەیە و شاعیر داویەتییە پاڵ دوو پەنجە، بەمەشیان بەزیندەوەرکردنی بەرجەستەکردووە، لە ئاستی لادانی واتاییدا، بەهەڵگرتنەوەی ژێ ژێ وەك شتێکی نازیندوو، بە دوندووکی پەنجەکانی و

شاردنەوەیان لە دورجی دوڕ و مەرجان، زمانی دەربڕینی دەقەکەی لە ئاستی ناوەوەش جوانتر و بەئاوازتر و موزیکیتر و خۆشتر کردووە.

باڵیان بەسەردا دەکێشم

هەناسەیان هەڵدەکێشم (ڕەفعەت،٢٠٢٠، ٦٠)

وشەی (باڵ) وەك سیفەتێکی ئاژەڵی باڵندانە لە دەقەکەدا ئامادەگی هەیە، شاعیر داویەتییە پاڵ خۆی بۆ دەرخستنی هێز و دەسەڵات و توانای لەبن نەهاتووی خۆی، بۆ کێشانی هەناسەی دوژمن و کۆتایی پێهێنانی ئەو ناخۆشییانەی بەسەریدا هاتووە. بەهۆی ئەم لادانە واتاییەوە لەئاستی ڕوخساریشدا کار لە ناخ و سەرنجی خوێنەر دەکات بۆ دەربڕینە شیعرییە جوانەکەی و لەرینەوەیەکی هاوکێش و هاوسەروا و هاوئاواز و خێرا و بەهێزی کارتێکەرانەی دروستکردووە .

بز انە چۆن لە هەرکوێ بم

لە هەرتاقێك هەڵکورمابم

کۆتر انە... لە با تیژتر...

ڕێگای ئاسمان و زەمینت دەگرمەوە (ڕەفعەت،٢٠١٤، ٥١)

شاعیر لادانی واتایی ئەنجامداوە، سیفەتی بەزیندەوەرکردنی باڵندانەی داوەتە پاڵ خۆی، ئەویش کۆترانەیە، ئەگەر لە هەر تاقێك هەڵکورمابێ، ڕێگای ئاسمان و زەمینی کە تەواوی گەردوونە هەر دەیگرێتەوە، چونکە لە با تیژترە، بەلێکچوونی ئەم کۆمەڵە سیفەتەی باڵندەیە بەبوونی خۆی، ئاستی هونەریبوونی بونیادی بابەت و ڕوخسارەکەی ئیستاتیکیتر کردووە، بەهۆی ئەو زمانە شیعرییە نەرمەی پەیڤ و دەستەواژە ناسك و ڕازاوەکانی پێدەربڕاوە.

ب_ **بەڕووەککردن:** شاعیر لەم جۆرەیاندا بەخستنەپاڵی یەکێك لە سیفەتەکانی دار و گوڵ و درەخت و گژوگیا بۆ شتێك یان مرۆڤێك کە دوورە لە ڕووەکەوە، بەمەش دەبێتە هەڵگری سیفەتی (- ڕووەك).

دارانە دەلەرێمەوە و پەپوولانە بەلا دادێم (ڕەفعەت،٢٠١١، ١٨)

ئەم ڕستە شیعرییە، هەڵگری سیفەتەکانی بەڕووەککردن و بەئاژەڵکردنی تێدا بەرجەستە بووە، بەخستنەپاڵی سیفەتی لەرینەوەی دار و بەلاداهاتنی پەپوولانەی داوەتە خۆی، لادانی واتایی لەئاستی ئاساییدا پێکراوە، بەمەش بونیادێکی جوانیناسانەی پێکهێناوە.

قۆچی مامزی پێکەنین

لك.. لك.. بەرز نابێتەوە

خەڵووز سەوز دەبێتەوە؟ (ڕەفعەت،٢٠١٤، ١٠١)

شاعیر (خەڵووز) و (قۆچی مامزی پێکەنین)ی بە ڕووەك کردووە، بەدانەپاڵی سیفەتی لك لك بەرز نابێتەوە و سەوز دەبێتەوە، کە ئەمانەش سیفەتی دارودرەختن و لادانی واتاییان پێکراوە، هەروەها (قۆچی مامز) وەك نازیندووەك سیفەتی بەمرۆڤکردن (پێکەنین) پێدراوە، بەئەنجامدانی ئەم کارە هونەرییانە پێگە و بەهایەکی بەنرخ و ڕازاوەی پێبەخشیوە.

ئەو هەوارەی خۆشم دەوێت

دەمباتەوە ئەو کەنارەی...

شەتڵە ڕەیحانەی ژیانی تێدا دەڕوێت (ڕەفعەت،٢٠٠٤، ٣٣_-٣٤)

لێرەدا (ژیان) بەڕووەك کراوە، بەدانەپاڵی (شەتڵە ڕەیحان)، کە سەرچاوەی جوانی و بۆنخۆشی و دڵخۆشییە، هەروەها نۆستالۆژیای شاعیر بۆ ڕابردوو نیشاندەدات، ئەوە بەدەردەخات کە شاعیر گرنگی بەئیستاتیکای شوێن داوە، بەگەڕانەوەی بۆ ئەو هەوارەی کە دەیباتەوە کەناری ئارامی و خۆشبەختی ژیانی ڕابردوویەوە، چونکە خۆشویستنی چاوگەیەکە بۆ بونیادنانی ئەو ژیانەی کە شەتڵە ڕەیحانی ژیانی داهاتووی تێدا دەڕوێت.

تۆوی پووچی بەختەوەری لەدڵی بیابان دەڕوێنن (ڕەفعەت،٢٠١٤، ١٠٧)

(بەختەوەری) بەڕووەك کراوە، بەخستنەپاڵی سیفەتی (تۆوی پووچ) ڕواندن تایبەتە بەڕووەك، لەلایەکی دیکەشەوە (بیابان) بێگیانە و (دڵ)ی مرۆڤی بۆ خوازراوە

و بووەتە هەڵگری سیفەتی بەمرۆڤکردن و دراوەتەپاڵی، کەواتە شاعیر هونەرییانە دوو کاری داهێنەرانەی ئەنجامداوە، لەم ڕستە شیعرییەیدا بەمرۆڤکردن و بەڕووەککردنی بەرجەستە کردووە.

دووەم- بەتەنکردن: جۆرێکی دیکەی لادانی واتاییە، شاعیر دەیخاتە پاڵ ئەو شتانەی کە بوونێکە و بەرجەستەبوونی هەیە، بەهۆی درککردنی ئەو هەستەوە پێکدێت، کە ئیشی هونەری تێدا ئەنجامدەدات، لەمیانی دۆزینەوەی هەماهەنگیی ئەو پەیوەندییە و لێکچوونە و نزیکبوونەوەی کە لەنێوان شتە درکپێکراوەکان و شتە واتایی (مەعنەوی)یەکان، کە خوێنەر وێنەیەکی هونەرییان بۆ دروستدەکات و شتە بێ قەبارە و واتادارەکان وەك تەنێکی بەهەست (درکپێکراو) و قەبارەدار مامەڵەیان لەگەڵدا دەکات (عیسی،٢٠٠٩، ٨٧).

لادە ئاوەدانیی دڵم و

دەواری عیشقت هەڵبدە (ڕەفعەت،٢٠٠٤، ٣٧)

(ئاوەدانی و (دەوار) دوو شتن دەبینرێن و هەستیان پێدەکرێت، شاعیر دڵی داوەتە پاڵ ئاوەدانی بەمەبەستی بینینی خۆشی و بەختەوەری و عیشقیش شتێکە مەعنەوییە داویەتییە پاڵ دەوار هەڵدان و ئەمسەرو ئەوسەری لە خۆشەویستەکەی گرتووە، بەمەش وێنەیەکی بەتەنکراوی دڵی خۆیمان بۆ دەخاتە ڕوو.

گوڵە قەتماغ گرتووەکانی ئاگردانی ڕۆحم دەبات (ڕەفعەت،٢٠١٤، ٣١)

(ئاگردان) وشەیەکە هەستپێکراوە و بەرهەستی بینین دەکەوێت، دراوەتە پاڵ (ڕۆح) کە وشەیەکی واتایی و درك پێنەکراوە، کەچی شاعیر بەهۆی لادانی واتاییەوە بەتەنی کردووە.

کە ڕەنووە بەفرێکی دزێو

دوندی سەری هێلانەی خەیاڵی پۆشیم (ڕەفعەت،٢٠١١، ٨)

(دزێو)و (خەیاڵ) دوو چەمکی واتایینە و درك پێنەکراو و هەستەکانی تێدا نییە، بەڵام شاعیر بەدانەپاڵی (ڕەنووە بەفر) و (دوندی سەری هێلانە) بەرهەستی بینین و درککردن کەوتوون، بەتەنکردنی بەرجەستە کردووە.

سێیەم- بەڕەوانکردن: جۆرێکی دیکەی لادانە لە ئاستی لادانی واتادا، کە شاعیر بەپێی ئەو ئەزموونە هونەری و شیعرییەی هەیەتی، شارەزایی و ئەزموونداریی خۆی تاقیدەکاتەوە، بەپێدانی خستنەپاڵ و بەخشینی سیمای سیفەتی واتایی (+ڕەوان) بەو وشانەی کە سیمای واتایی (ڕەوان)یان هەیە، بە شتێك کە خاوەنی (-ڕەوا نییە)، چونکە کانیاو و دەریا و ڕووبار و لافاو و زێ سیفەتی بەڕەوانکردنیان تێدایە (ئەحمەد، ١٦٥، ٢٠١٣).

هەڵدەستمەوە!

دەبمەوە دەریا و هەڵدەچم! (ڕەفعەت، ٢٠٠٤، ٣١)

شاعیر بەڕەوانکردنی ئەنجامداوە، چونکە خۆی بە دەریا چواندووە، کاتێك هەڵدەستێتەوە و هەڵدەچێت و دەبێتەوە دەریا، بونیادێکی هونەری و جوان و بەهێزی پێداوە.

ئەگەرڕووباریت بۆ هێندە وشك و تینووم؟! (ڕەفعەت، ٢٠١٤، ٥٣)

سیفەتی بەڕەوانکردنی بە یارەکەی بەخشیوە، لێکچوواندنێکی لەگەڵ ڕووبار پێکراوە، شاعیر دەپرسێت: (تۆ- یار- خۆشەویست)، ئەگەر وەك ڕووباریت، کە سەرچاوەی کۆکردنەوەی ئاوە، ئەی بۆچی هێندە تینوو وشکم؟!، ئەمەشیان لادانیکی واتایی قووڵی پێکراوە.

لای من هەرتۆیت

تاقە ڕووباری داوێن پاك (ڕەفعەت، ٢٠٠٤، ٣٤)

ئەم دێڕە شیعرە بەڕەوانکراوە، سیفەتی ڕووبار، بەڵام کام ڕووباریش؟، ڕووباری (داوێن پاك) کە سیفەتێکی ئافرەتی پاك و بێگەرد و دەسلێنەدراوە دراوەتە پاڵ یار،

بەم لادانە واتاییە هەڵگری ئەو سیمایەیە، بەو لێکچوواندنەی بەخۆشەویست بەخشراوە، وەك تاقە ڕووبارێك.

- نەتزانیوە

ئەم سترانە... کانیاو ئاسا

لەخۆڕا هەڵنەقوڵاوە (ڕەفعەت،٢٠٠٤، ١٤٥)

لەو کۆپلەیەدا (ستران) بە کانیاو چوێنراوە، کانیاویش سیمای ڕەوانی هەیە، بەڕەوانکردن دروستبووە، شاعیر سترانی بۆیە بەکارهێناوە، سەرچاوەی جوانی و جووڵاندنی هەست و سۆزە، چواندنی بەکانیاو، کە چۆن تا هۆکارێك نەبێت هەڵناقوڵێت، جوانییەکانی بەدەرناخات، ئەوهاش ئەم سترانە هۆیەکی لەدواوەیە تاکو بچڕدرێت، بەمەش بەهایەکی جوانی پێبەخشیوە.

دەروونی لێڵ وەك کانیاو ڕوون دەکاتەوە؟ (ڕەفعەت،٢٠١٤، ٩٤)

(دەروونی لێڵ) بەڕەوانکردنی پێدراوە، بەکانیاو چوێنراوە و سیفەتی ڕوونی و سافی و خاوێن بوونەوەی تێدا بەرجەستە کراوە وەك کانیاو، کە چۆن پاك دەبێتەوە و لێڵی نامێنێت.

چوارەم: پێکدادانی واتایی: لەم جۆرە لادانە واتاییەدا شاعیر هەوڵدەدات بۆئەوەی زیاتر بەرجەستەکردن و دوورخستنەوە لە گوزارشت و دەربڕینە باوەکان بێنێتە دی، بەپێکەوەهاتنی دوو وشە، کە لەگەڵ یەکتردا دژەواتا و ناتەبان، بۆیە پێکدادانی واتایی دروستدەکات و ئەمەشیان بریتییە لە ((هێنانەوەی دوو وشە کە لە هەندێ سیمادا دژ بەیەکتر دەوەستن، مەبەست بەخشینی واتایەکی نوێیە)) (سەعید،٢٠١٣، ٣١٩). هەروەها ئەوەی دەردەکەوێت، ئەوەیە کە وشەکان لە واتادا دژبەیەکن و یەکدی تەواو ناکەن، چونکە لەگەڵ یەکتردا دۆست و گونجاونین. بۆیە پێویستییان بە وردبوونەوە و بیرکردنەوەیەکی قووڵ هەیە، بەڵام شاعیر بەم جۆرە ((لە ڕێگەی لادان و بەرجەستەکردنی ئەرکی شیعرییەت دەلالەتێکی نوێیان پێ دەبەخشێت، کەشێکی نائاسایی و نامۆ دەخوڵقێنێت، ئەمەیە مەبەست و ئامانجی نووسەر کە خوێنەر سەرەتا وا هەست بکات ئەمە لەڕووی ماناوە، لەڕووی

لۆجیکەوە، هەڵەیە و پاش لێکدانەوەی ئینجا لەڕووە جوانە ئیستاتیکایەکە و مەبەستی نووسەر دەگات.)) (سەعید،٢٠١٤، ٢٥٣)

من ئەو دۆزەخە فێنکەم

کردۆتە زێد و نیشتمان

کۆچ دەکەم... (ڕەفعەت،٢٠٠٤، ٦٤)

شاعیر دەستەواژەی (دۆزەخە فێنکە)ی بەکارهێناوە، ئەمەش لەگەڵ لۆژیك و زانستدا ناگونجێت، چونکە ئەوەی باسکراوە و زانراوە دۆزەخ شوێنێکی گەرمە و سووتێنەرە و هیچ نیشانەیەکی فێنکایی تێدا نییە. لەبەرئەوەی وشەکان ناتەبا و دژن و یەکتر ڕەتدەکەنەوە، چونکە فێنکایی زیاتر بۆ بەهەشت بەکاردێت، نەك دۆزەخ. بەمەشیان واتایەکی نوێی بەهۆی لادانەوە بەرهەمهێناوە و پێکدادانی واتایی دروستبووە.

ئامێزو ئامێرەکان نا.. خۆریش ساردە (ڕەفعەت، ٢٠٢٠، ٤٧)

(خۆریش ساردە) دەربڕینێکی نوێباوە، لادانی واتایی بەهۆی بەیەکەوەهاتنی دوو وشەی دژەواتا و نەگونجاو دروستکراوە، بەمەشیان واتایەکی نوێی پێبەخشراوە، چونکە خۆر گەرمە و سەرچاوەی گەرمی بەخشینە، خۆری سارد لەگەڵ ڕاست و دروستی زانست و لۆژیکی چەسپاو ناگونجێت، بەڵام بەم دەربڕینە مانا و دەلالەتەکەی وردتر و قووڵتر کردووە، بۆئەوەی خوێنەر بەئاسانی واتا هونەرییەکەی بەدەس نەهێنێت و پێویستە وریا و وشیارانە بیر لە دیوی شاراوەی وشەکان بکاتەوە.

تازە تەمەنی خۆرنشین

دەرەقەتی بەستەڵەکی دۆزەخ نایێت (ڕەفعەت،٢٠١٤، ٦٠)

لەم دێڕەدا بەکارهێنانی دەستەواژەی (بەستەڵەکی دۆزەخ) لەلایەن شاعیرەوە، نەگونجاوی و دژەواتایی لەخۆگرتووە. لە ڕووی مانا و زانستی لۆژیکەوە (دۆزەخ) شوێنێکی گەرمە سیفەتی توانەوە و سووتان و گەرمبەخشی هەیە، نەك بەستەڵەکی و ساردیی بەستن. ئەم شێوە پێکەوە هاتنەی دوو وشەی دژبەیەك لە واتادا، پێکدادانی واتایی دروستبووە.

دەمگوت ئەمشەو بەفرگەرمە (ڕەفعەت،٢٠٠٤، ٨٢)

دەربڕینی دەستەواژەی (بەفرگەرمە) لەم نیوەدێڕەدا، خوێنەر تووشی سەرسووڕمانی و ناهاوسەنگی و ناتەبایی و دژەباوییەك دەکات، کە لای وابێت ماناکەی هەڵەی تێدایە، چونکە بەپێی لێکدانەوەی زانستی و لۆژیکی و دیاردەی سروشتی بەفر سارده و سیفەتی تەزین و بەستان و ساردبەخشی تێدایە، نەك گەرمی و گەرمبوونەوە و گەرمی بەخشین، بەڵام بەم لادانە لەئاستی واتاییدا، پێکدادانی واتایی پێکهاتووە و واتا و مانا و دەلالەتێکی تازەی پێبەخشراوە، و بۆ مەبەست و ئامانجی دیکە بەکاربراوە و ئەرکی شیعرییەت و ئیستاتیکییەکەی بەها بەخشتر و جوانتر بووە.

هەروەها شاعیر لە چەند نموونەیەکی دیکە پێکدادانی واتایی بەئەنجام گەیاندووە، وەکو: (گەر ڕۆژێك بایەکی کوێلە) (ڕەفعەت،٢٠٠٤، ٨٢)و (بەرد نەرم بوو و تۆ هەر دەستی زیندەوەرانت نەگوشی؟) (ڕەفعەت،٢٠٠٤، ٩٤) و (بۆ ئاڵەکۆکێك.. فرمێسکی سووتاو دەخواتەوە) (ڕەفعەت،٢٠١٤، ٣١) .

پێنجەم- ڕەنگپێدان: جۆرە لادانێکی تری واتاییە، بەهۆی خستنەپاڵی سیفەتی ڕەنگپێدان دروستدەبێت. لەبەرئەوەیە بەشێکی زۆری هونەرمەندەکان لە ئیش و کارەکانیاندا ڕەنگ وەك ڕەگەزێکی بایەخدار و پێویستیی هونەری بەکاردێنن، چونکە سەرجەم ڕەنگەکان سەر بەکێڵگەی واتایی* (ناوخۆش، خۆشناو،٢٠١٠، ١٩٤) (ڕەنگ)ن، سروشتی ئەو ژینگە و کۆمەڵگە و دەوروبەرەی کە مرۆڤ ژیانی تێدا بەسەردەبات، چەندین تەن و کەرەستەی ڕەنگداری تێدایە، لەبەرئەوەی ڕەنگدان زمانێکی بەرجەستەکەرە و ڕاستەوخۆ ئاراستەی چاو دەکرێت و لێرەوە لەگەڵ ناخ دەدوێ و بەکەمترین ماوە کارلێکردن دروست دەکات (سالار،٢٠٠٩، ٣٤-٣٦). کەواتە ڕەنگ کارلێك و کاریگەرییەکی بەتین و بەهێزی لەسەر دڵ و دەروونی مرۆڤەوە بەگشتی هەیە، بەمەشیان ئەو کارتێکردنە لە کارە هونەرییەکاندا ڕەنگدەداتەوە، بۆیە شاعیریش وەك تاکێکی ئەم کۆمەڵگەیە ئەو کاردانەوەی بەهۆی سیفەتی ڕەنگپێدانەوە لەسەر ناخ و بیر و هۆشی بەرجەستە دەبێت، بەتایبەتیش کارە ئەدەبی

و هونەرییەکەی کە شیعرە، ڕەنگ دەبێتە بنەما و چاوگە و ڕەگەزێکی سەرەکی بونیادی پێکهاتەی وێنە شیعرییەکەی، چونکە بەشێوەیەکی گشتی کاتێك ((شاعیر لە ڕێی وشەوە ئەم کارە ئەنجام دەدات هەندێ جار بەهۆی ناوبردنی ڕەنگەکان وەکو گوزارشتکردن لەبارێکی دەروونی یاخود وەکو ڕەمزێك)) (گەردی،٢٠٠٤، ١١٠) ، کاریگەرییەکەی زیاتر لە بیر و هۆشی خوێنەر چاکتر و گونجاو و باشتر دەمێنێتەوە و کارلێکەکەیان پتر دەچەسپێت. لەبەرئەوەی بەکارهێنانی هەر جۆرە ڕەنگێك لەڕووی ناوەڕۆکەوە مانا و دەلالەتی بەکارهێنانی تایبەت بەخۆی هەیە**(ئەحمەد،٢٠١٣ ،١٦٨). لەگەڵ ئەوەشدا ڕەنگپێدان و پێبەخشینی (ڕەنگ بەکەرەستە و شتێکی ڕەنگدار، کە دژی ئەو ڕەنگەیەیە، کە لە سروشتی بونیادی خۆیدا بوونی هەیە) (کنونی،١٩٩٧، ٢٣٤-٢٣٥)، ئەمەشیان خۆی لەخستنەپاڵدا دەدۆزێتەوە، کە جۆرێکە لەلادانی واتایی، بەهۆی ناتەبایی و نەگونجاندنیانەوە لەگەڵ یەکدیدا جۆرە دوورخستنەوەیەك دێتە ئاراوە، سەرەڕای ئەم ئەدگارەش دوو شێوە ڕەنگپێدانی دیکەش دیاریکراون لەوانە: ((١- ڕەنگپێدانی بێ ڕەنگ: کاتێك ڕەنگ دەدرێتە پاڵ شتێکی هەستپێکراو، کە لەواقیعدا ڕەنگی نییە، جۆرێکە لە هەست گۆڕکێیەکان، ٢- ڕەنگپێدانی ڕووت: کاتێك ڕەنگ دەدرێتە پاڵ شتێك، یان چەمکێکی ڕووت و هەست پێنەکراو، شێوەیەکە لە داماڵین)) (ئەحمەد، ٢٠١٣،١٦٩).

تازە پەلکەزێڕینەی ڕەش

ئاسمان ڕەنگین ناکاتەوە و زەمینی بێ سپی ناکرێت (ڕەفعەت،٢٠١٤، ٣٦)

(پەلکەزێڕینە) دیاردەیەکی سروشتی ڕەنگدارە، کە دوای بارانبارین دەردەکەێت، حەوت ڕەنگە و ڕەنگی (ڕەش)ی تێدا نییە، بەخستنەپاڵی (ڕەش) ڕەنگپێدانی پێدراوە، کە دژی ئەو ڕەنگەیە لەسروشتی بونیادی پێکهاتەی خۆیدا ئامادەگی هەیە، بەمەشیان دوورکەوتنەوەیەك بەهۆی یەکتر نەگونجانیان پێکدێت، هەروەها لە نیوە دێڕی دووەمدا بەهۆی بەکارهێنانی ڕەنگی (سپی) ڕەنگپێدانی پێداوە، چونکە زەمین ڕەنگی بۆرە و دژی ئەو ڕەنگە سروشتییەی خۆیەتی و پارادۆکسی پێکهاتووە.

بە باڵێك ڕەشبینی و باڵێك خەونی سپی (ڕەفعەت،٢٠١١، ٢٤)

(خەون) چەمكێكی ڕووتە، بەڵام لەم نیوە دێڕەدا ڕەنگپێدانی پێدراوە، بەدانەپاڵی ڕەنگ، چونكە خەون هەست پێنەكراوە و شێوەیەكە لە داماڵین، تاكو ئەم وێنەیە بەهۆی ڕەنگەوە باشتر لە زەینی خوێنەردا بچەسپێت و كاردانەوەی زیاتری لەسەر ناخ و هەست و سۆزی هەبێت.

ئەستێرەیێ دەپشکوێ

سوورسوورجودا (ڕەفعەت،٢٠٢٠، ٦٦)

(ئەستێرە) ڕەنگێكی زیوی درەوشاوەیی هەیە، بەڵام لێرەدا دژی ڕەنگی سروشتی بوونی خۆی، ڕەنگی (سوور)ی پێدراوە، بەهۆی ڕەنگپێدانەوە، ڕەنگی سووریش واتایەكی دەلالی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، بەپێی ئاست و ڕۆشنبیری هەر كۆمەڵگەیەك لە هەر وڵاتێكدا مانا و دەلالەتی جیاوازی هەیە، بۆ مەبەستی دیكە بەكاردێت.

زێی بادینان

سەرتاسەرسوورهەڵدەگەڕێت (ڕەفعەت،٢٠٠٤، ٩٥)

دانەپاڵی ڕەنگی (سوور) بە زێی بادینان، لادانێكی واتاییە بەهۆی ڕەنگپێدانەوە، بۆئەوەی واتا و دەلالەتێكی تازە بەدەربڕینی دەستەواژە شیعرییەكەوە بدات، چونكە ڕەنگی سوور مانایەكی خراپ و خەتەرناكی لەخۆگرتووە، كاتێك وەرگریش بەهۆی ڕەنگپێدانەوە وشەكە دەبینێ و دەبیستێ تووشی دڵەخورپە و هەڵچوون و هەژانێكی دەروونی دەبێت و كاردانەوەیەكی چاوەڕواننەكراو لەسەر ناخی دروستدەبێت، بەمەش وێنەی هونەری بینراوی هەستپێكراو پێكدێت.

مێژووی سپی موغەكانیان بیرچووەوە (ڕەفعەت،٢٠١٤، ١٠٣)

(مێژوو) چەمكێكی ڕووت و هەست پێنەكراوە، داماڵینی پێكراوە، بەڕەنگپێدانی ڕەنگی (سپی) هەوڵدراوە لە ڕوانگەی ڕەهەندێكی ڕۆشنبیری ئایینییەوە مانا و دەلالەتێكی تازەباوی پێبدرێت و كارلێكێكی دەروونی بێنێت.

ئێمە كارێزی كافووری سپی و

بیری سپی و

قسەی سپیمان لە پێستی

زەمانی ڕەش هەڵبەستووە (ڕەفعەت،٢٠٠٤، ٢٢٧-_٢٢٨)

لەم کۆپلە شیعرەدا وشەکانی (کار)و (بیر)و (قسە) وەك چەمکێکی ڕووت بێ ڕەنگن، بەڵام شاعیر ڕەنگی پێداون، کە ئەویش ڕەنگی (سپی)یە، هەروەها (زەمان)یش چەمکێکی ڕووتە و ڕەنگی (ڕەش)ی پێدراوە. بۆئەوەیە ئەو وێنانەی بەهۆی ڕەنگەوە پێکهێناون، چاکتر و باشتر لەبیر و هۆشی وەرگردا بچەسپێن، و وردتر بەدوای مانا نهێنی و نادیاری بیرۆکە شیعرییەکانی شاعیرەوە بچێت و بیر لە جۆری (کار و بیر و قسە و زەمان)ی دیکەش بکاتەوە، ئەمەشیان بۆ ئاستی ڕۆشنبیری و کەسایەتی شاعیرەوە دەگەڕێتەوە، کە بەهۆی بەکارهێنانی ئەم ڕەنگەوە دەلالەت و مانای زیندوو و بەهێزتر و بەتینتر بگەیەنێت.

هەروەها شاعیر لە چەندین جێگەی دیکەی دەقەکانیدا، لادانی واتایی دیکەی بەهۆی ڕەنگپێدانەوە دروستکردووە، لەوانەش: (لێرە بەفری ڕەش نابارێت) (ڕەفعەت،٢٠١١، ١٢٣)و(ئێستا کۆیلەم... کۆیلەی سپی) (ڕەفعەت،٢٠٢٠، ٢٣)و (دڵەڕەشەکان بسڕەوە) (ڕەفعەت،٢٠١١، ٣٩) و (هەور و تەم و دیوار و پەنجەرە و دەرگا و شەقامەکان سوور دەچنەوە) (ڕەفعەت،٢٠٠٤، ٩٦).

ئەنجام:

١_ لادانی زمانی شیعری بەگشتی و لادانی واتاییش کاریگەرییەکی بەهێزی هەیە، بۆ تێگەیشتن لە کۆبوونەوەی واتایەکی قووڵ و مەبەستدار لە بنیادی پێکهاتەی دەقەکەدا، بۆ گەیشتن بەچێژێکی هونەری و دۆزینەوەی مانا پەنهان و شاراوەکانی، کە ئەو چوارچێوەبەندییە دەشکێنێت و بۆ دۆزینەوەی کۆد و نهێنیی ئەو واتایە جۆربەجۆرانە.

٢_ لە ئەنجامی خستنەڕووی نموونە شیعرییەکان و شرۆڤەکردنیاندا، ئەوەمان بۆ دەرکەوت، کە شاعیر بەڕێگە و شێوازی جیاوە بەشێکی زۆری جۆرەکانی لادانی واتایی لە شیعرەکانیدا بەرجەستە کردووە، بۆنموونە: (هەڵئاوسانی واتایی (زیادەوتن)، پارادۆکسی، دانەپاڵ، پێکدادانی واتایی، ڕەنگپێدان).

٣_ نەوزاد ڕەفعەت لە ڕێگەی لادانی زمانی شیعرییەوە، توانیویەتی لەئاستی واتاوە ڕێزمانی تەقلیدی زمان تێکبشکێنێت و بۆئەوەی لە خزمەتکردنی چەندێتی وتندا ، چۆنیەتی وتنیش بە بەکارهێنانێکی تایبەتییەوە بەرجەستە بێت، بەمەشیان جوانکاری و جوانییەکی ناوازە و چێژ و شادییەك بەدەقەکانی ببەخشێت.

٤_ شاعیر لە دژەواتاییدا هەوڵیداوە ئەو وشانە بەکارببات، کە دژبەواتان، بەمەبەستی بەرزکردنەوەی واتایەکی قووڵ و پارادۆکسییەکی جوانی هونەری و ئیستاتیکی، وەکو: بزەی خەماوی، بەهەشت و دۆزەخ، زیندان و دەرێ....هتد.

٥_ شاعیر لەجۆری لادانی واتایی بەهۆی خستنەپاڵەوە، چەندین ئەدگاری هونەریی جۆراوجۆری بەکارهێناوە بۆ پێدانی واتایەکی فراوانگەل، وەك: (بەزیندەوەرکردن، بەمرۆڤکردن، بەتەنکردن، بەڕووەککردن، بەڕەوانکردن، بەگیاندارکردن)، بەمەشیان چەندین داهێنانی لادانی واتایی بەئەنجام گەیاندووە، کە سیفەتی مرۆڤ و بێگیان و بەڕووەککردن و بەئاژەڵکردن و بەڕەوانکردنی داوەتە پاڵ کەرەستە بەکارهاتووەکان، بۆنموونە: خۆری پێکەنین، تەمی چاوم، کۆڵکەزێڕینەی پرچی بەجێماو، ڕووباری داوێن پاك، دەروونی لێڵ، دەبمە دەریا، دارانە دەلەرێمەوە، خەڵووز سەوز نابێت، ئاوەدانی دڵ....هتد.

٦_ شاعیر لە پێکدادانی واتاییدا، هەوڵیداوە ئەو وشە و گوزارشتانە بەیەکەوە بەکاربێنێت، کە دژبەیەك و ناتەبان و لەگەڵ یەکتردا ناگونجێن، تاکو داهێنان و لادانێکی قووڵی واتاییان پێبکات، بۆ نموونە: دۆزەخی فێنك، خۆری سارد، بەفری گەرم، بەستەڵەکی دۆزەخ.

٧_ شاعیر هەوڵیداوە لەجۆری ڕەنگپێدان لەلادانی واتاییدا، سیفەتی ڕەنگدان بەو کەرەستانە بدات کە هەندێکیان بێڕەنگن و هەندێکی دیکەشیان دژبەڕەنگی سروشتی خۆیان ، بەمەبەستی داهێنانی هونەری و ئیستاتیکی، بۆنموونە: پەڵکەزێڕینەی ڕەش، خەونی سپی، مێژووی سپی، ئەستێرەی سوور....هتد.

پەراوێزەکان

* یەکێك لە تیۆرەکانی شیکردنەوەی واتا و مانای وشە، تیۆری کێڵگە واتاییەکانە، لای وایە ((دەتوانێت دیتنێکی نوێ بۆ چارەسەرکردنی وشە زمانەوانییەکان لەسەر ئاستی بینای سیمانتیکی پێشکێش بکات، ئەم تیۆرە تەواو ناسنامەی وشە، یان واتای وشە دەردەخات)).

** (جان کۆهین): ((بۆ لێکدانەوەی واتای دەلالی هەر ڕەنگێك بۆ سێ ڕەهەند دەگەڕێنێتەوە: ١- سروشتی: مەبەست ئەو ڕەنگەیەی لەڕەنگی دیاردەیەکی سروشتی وەرگیراوە و دەلالەتێکی تری لەسەر هەمان بنەما لەخۆگرتووە، بۆنموونە: سەوز واتای نوێبوونەوە و ژیان دەگەیێنێت، چونکە لە بەهاردا گژوگیا سەوزە، ٢- ڕۆشنبیری: بەپێی ئاست و ڕۆشنبیری هەر وڵات و کۆمەڵگایەك ڕەنگەکان دەلالەتی جیاواز لەخۆدەگرن، بۆنموونە: لای هەندێك کۆمەڵگا (ڕەش) نیشانەی ماتەوە، بەڵام لای هەندێك میللەتی تر ڕەنگی سپی دەپۆشن. ٣- کەسایەتی: خەندێك جا ڕەنگەکان ڕیشەیان لە ئەدگارە کەسییەکان وەردەگرن، بۆنموونە: وەنەشەی لای (بۆدلێر) تایبەتمەندی خەمناکی هەیە، بەڵام لای (رامبۆ) ڕەنگێکە دەلالەتی زیندوویێتی و بەتوانایی دەگەیەنێت)). تێبینی: ئەو وشانەی بەهەڵە نووسراون، هێڵیان بەژێردا کێشراوە: ماتەمە لەجیاتی (ماتەوە)و خەندێك جا لەجێگەی(هەندێك جار) و وەنەشەی لەجیاتی(وەنەوشەیی).

سەرچاوەکان

١. ئەحمەد، سافیە محەمەد (د.) (٢٠١٣)، لادان لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، .

٢. ئەسوەد، نەوزاد ئەحمەد (٢٠٠١)، شیعرییەتی دەق و هەنگوینی خوێندنەوە، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی.
٣. حسێن، جەبار ئەحمەد (٢٠٠٨)، ئیستاتیکای دەق شیعری کوردی، کوردستانی عیراق (١٩٥٠_ ١٩٧٠)، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.
٤. دزەیی، عەبدولواحد موشیر (پ.ی.د) (٢٠٠٧)، لادانی واتایی لە زمانی شیعردا، مجلة/ كلية اللغات، العدد/١٣.
٥. دزەیی، عەبدولواحید مشیر(پ.ی.د) (٢٠٠٩)، کاریگەریی دەروونی لە بواری ڕاگەیاندندا، دەزگای ئاراس، هەولێر.
٦. دزەیی، عەبدولواحید مشیر(پ.ی.د.) (٢٠٠٩)، واتاسازی، چەند لێکۆڵینەوەیەکی سیمانتیکی و پراگماتیکییە، هەولێر.
٧. ڕەفعەت، نەوزاد (٢٠٢٠)، باڵەکانم بدەرەوە، چاپی یەکەم، خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی ماد، تاران.
٨. ڕەفعەت، نەوزاد (٢٠٠٤)، پەرییەکان هەڵدەفڕێنمەوە، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.
٩. ڕەفعەت، نەوزاد (٢٠١١)، ڕێی تاوسان، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.
١٠. ڕەفعەت، نەوزاد (٢٠١٤)، شینی شالوور، چاپی دووەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.
١١. سالار، ئەحمەد (٢٠٠٩)، ڕەنگ لە ڕەنگداندا، لێکۆڵینەوەی چامە شیعری (ڕەنگدان)ی شاعیری گەل (شێرکۆ بێکەس)، سلێمانی.
١٢. سەعید،ناز ئەحمەد (٢٠١٣)، لادان لەشیعری لەتیف هەڵمەت دا، چاپخانەی بینایی، سلێمانی.
١٣. عەبدوڵڵا، عەبدولسەلام نەجمەدین (٢٠٠٧)، شیکردنەوەی دەق شیعری لەڕووی زمانەوانییەوە، نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحەددین، کۆلێژی زمان، هەولێر.
١٤. عەلی، تاڵیب حوسێن (د.) (٢٠١١)، واتاسازی (چەند بابەتێکی لێکدانەوەی واتای وشە)، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، چاپی یەکەم، هەولێر.
١٥. عیسی، هاوژین سلێوە (٢٠٠٩)، بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری شێرکۆ بێکەس دا، چاپی یەکەم، چاپخانەی چاپ و پەخشی سەردەم.

١٦. فەتاح، محەمەد مەعروف (پ.د) (٢٠٠٧)، زمانی شیعری و ڕوانگەیەکی زمانەوانی و پراگماتیکی، بۆ کۆنفرانسی زمان، بەشی کوردی.
١٧. کانەبی، دلێر سادق (٢٠٠٩)، هەندێ لادانی زمانی لای سێ شاعیری نوێخوازی کورد، چ١، چاپخانەی خانی، دهۆك.
١٨. گەردی، سەردار ئەحمەد حەسەن (٢٠٠٤)، بنیاتی وێنەی هونەری له شیعری کوردیدا (١٩٧٠_١٩٩١)، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.
١٩. محەمەد، عەبدولقادر حەمەئەمین (٢٠٠٨)، بنیاتی کارنامەیی لەدەقی نوێی کوردیدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی تیشك، سلێمانی.
٢٠. مەحموود، ئازاد ئەحمەد (د.) (٢٠٠٩)، بونیاتی زمان له شیعری هاوچەرخی کوردیدا (١٩٨٥_٢٠٠٥)، بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.
٢١. ناوخۆش، خۆشناو، سەلام و نەریمان عەبدوڵلا (٢٠١٠)، زمانەوانی، بەرگی ١،٢،٣، چاپی دووەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.
٢٢. أسكندر، يوسف (٢٠٠٤)، الاتجاهات الشعرية الحديثة، ط١، دار الشؤون الثقافية، بغداد.
٢٣. اطميش، محسن (د.) (١٩٨٢)، دير الملاك، دراسة نقدية للظواهر الفنية في الشعر المعاصر، منشورات وزارة الثقافة وألاعلام، دار الرشيد للنشر، بغداد.
٢٤. كنوني ، محمد (١٩٩٧)، اللغة الشعرية (دراسة في شعر حميد سعيد)، ط١، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد،
٢٥. كوهين، جان (١٩٨٦)، بنية اللغة الشعرية، ترجمة: محمد الولى و محمد العمري، دار توبقال، ط١.
٢٦. كوين، جون (٢٠٠٠)، النظرية الشعرية، ترجمة و تقديم وتعليق: د.أحمد درويش، دار غريب، القاهرة.

الملخص

جمالية ألإنزياح الدلالي في أشعار(نوزاد رفعت)

يتضمن هذا البحث بشكل عام إنزياح اللغة الشعرية، حيث اللغة تشكل دورا رئيسيا وفعالا في ألإنزياح، ولأن الشعر عالم خيالي خاص حيث يحوي جميع مجالات الحياة. نرى أشعارا ذات مغزى عميق يتضمن أسلوبا جماليا جديدة وإنفتاحات عصرية من خلال تعابير يفوق إفق التوقعات ، هذا مايتضمنه اللغة الشعرية في أشعار نوزاد رفعت من نصوص وتعابير ذات المغزى الجمالي والدلالي .

الكلمات الدالة: ألإنزياح الدلالي، نوزاد رفعت، جماليات، ألإسناد.

Abstract

Aesthetics of Semantic Deviation in Nawzad Rafaat's Poems

This research entitled (Aesthetics of Semantic Deviation in Nawzad Rafaat's Poems), discusses the aesthetics of deviation of poetic language in general, which language in particular plays an influential and strong role in this deviation. As a result, the broad imagination and worldview the poet witnesses and sees life from different perspectives and then expresses them in his own style, in order to present his literary works and artistic experience in a deep and broad manner in his texts due to semantic deviation in terms of meaning-making. He enhances the aesthetic and aesthetic value of his texts by giving new meanings to his poetic words in order to produce a innovative contemporary text. No doubt, this is an obvious and unknown phenomenon in the field of literature .

Keywords: Semantic deviation, Nawzad Rafat, Aesthetics, Attribution.